

УДК: 82

Оторбаева С. Б., окутуучу, otorbaeva.83mail.ru
К. Тыныстанов ат. БИМУ, Кыргызстан

ЭСЕНГУЛ ИБРАЕВДИН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН ТИЛИ

Тил көркөм адабияттын формасы жана материалы, чыгармачылык процесстин өзү жана туундусу катары белгилүү. Макаланын негизги предметин тамсил текстин поэтикалык жана мазмундук анализдөө түзөт. Талдоого алынган материал болуп белгилүү акын Эсенгул Ибраевдин сатиралары жана тамсилдери саналат.

Кыргыз эл акыны Э. Ибраев акыл кайрагынан курчуп чыккан сатираларды, коомдук турмуштагы терс көрүнүштөрдү таамай чагылдырган тамсилдерди жараткан. Чыгармаларында адамдардын сапатын, ички сезимин ачып берүүдө акындын поэтикалык дүйнөсү чебер көркөм сөз каражаттары аркылуу сүрөттөгөн. Бул макалада акындын калемине таандык сатиралары менен тамсилдери талдоого алынды.

Өзөктүү сөздөр: лингвопоэтика, поэзия, сатира, талант, чыгармачылык, көркөм сөз каражаттары, сарказм, көркөмдүүлүк, элестүүлүк.

Оторбаева С. Б., преподаватель, E-mail: otorbaeva.83mail.ru
ИГУ им. К. Тыныстанова, Кыргызстан

ЯЗЫК ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЭСЕНГУЛА ИБРАЕВА

Известно, что язык – форма и материал художественного произведения. Основным предметом статьи является поэтический и содержательный анализ текста басни. Анализируемым материалом являются сатиры и басни известного поэта Эсенгула Ибраева.

Кыргызский народный поэт Э. Ибраев также создавал сатиры и небылицы, точно отражающие негативные стороны общественной жизни. В своих произведениях поэт изображает поэтический мир с помощью художественных выразительных средств, раскрывая качества и чувства людей. В данной статье анализируются сатиры и басни поэта.

Ключевые слова: лингвопоэтика, поэзия, сатира, талант, творчество, художественные средства, сарказм, художественность, воображение.

Otorbaeva S. B., Lecturer, E-mail: otorbaeva.83mail.ru
IKSU named after K. Tynystanov, Kyrgyzstan

THE LANGUAGE OF THE WORKS OF ESENGULA IBRAEVA

In linguopoetics, language is studied and analyzed as a form and material of a work of art, the creative process itself and as a derivative. Its main concept is language. In fact, the language of a work of art is a very serious problem. The analyzed material is the satires and fables of the famous poet Esengul Ibraev.

The Kyrgyz folk poet E. Ibraev also created satires and fables that accurately reflect the negative aspects of public life. In his works, the poet depicts the poetic world with the help of artistic expressive means, revealing the qualities and feelings of people. This article analyzes the poet's satires and fables.

Key words: linguopoetics, poetry, natural talent, creation, artistic means, sarcasm, imagination, artistry.

Ар бир элдин сөз асылынан жаралган рухий байлыгын улуттун дөөлөтү, арнамысы жана сыймыгы экендигин башкаларга таасын тааныткан таланттар болот. Коомдун күрөө тамырында согуп турган учур маселесин сүрөттөө – тигил же бул калемгердин жазуучулук вазийпасы. Болгону жазуучунун дүйнө таанымы, чыгарма жаратуудагы башкалардан айырмаланган өз алдынчалуулугу жана берейин деген ою

кандай өңүттө, канчалык деңгээлде ишке ашары – башка маселе. Проза менен драматургиядан айырмаланып, поэзия – өтө сезимтал жанрлардын бири. Мына ошол сезим сырларынын кереметин поэзия кылдары аркылуу күүгө салган акындардын бири – Эсенгул Ибраев. Э. Ибраевдин чыгармачылыгы тууралуу сөз кылуу бир караганда абдан татаал. Анткени Эсенгул Ибраев – акын, сатирик, лирик, балдар акыны жана публицист.

Дүйнөлүк адабияттын мейкинине саресеп сала турган болсок, коомдук турмуштагы жана жеке адамдын турмушундагы терс жактарды аёосуз сынга алган сатира жанры антикалык доордон бери карай өнүгүп келе жаткандыгы белгилүү. Ушунун өзү эле сатира жанры адам турмушун көркөм чагылдыруунун маанилик ыкмаларынын бири экендигин айгинелейт. Кыргыз адабиятында бул жанр ХХ кылымдын 30-жылдарынан кийин А. Токомбаев, М. Алыбаев, Н. Байтемиров, К. Каимов, К. Маликов, Р. Шүкүрбеков сыяктуу таланттуу жазуучулар тарабынан активдүү иштеле баштагандыгы адабий коомчулукка жакшы маалым. Мурдатан бери эле элдик оозеки чыгармаларда: макал-лакаптарда, жомоктордо, кара жаак жез таңдай куудулдардын куйкумдуу сөздөрүндө күлкү, тамаша сиңирилип келгени талашсыз.

Өз убагында айтылуу куудулдар Куйручук, Жоошбай, Шаршендер мыскылдын камчысын бийлөөчү өкүлдөрдүн карасанатайлык айла-амалдарын көздөй шилтеп, аларды курч, күйдүргү сөздөр менен сынга алып келишкен.

Э. Ибраев өзүнө чейинки туруктуу чыгармачылык салтты улантуу менен, сатира жана юмордун көркөм каражаттарын пайдаланып, жашап жаткан коомубузда орун алган терс көрүнүштөрдү ашкере айтып, сындалып жаткан объектинин жүзүн түпкүрдөн ачып берип, аларга тайманбас күрөш ачып, өзүнчө көркөм дүйнө жаратууда зор эмгек жумшаган акындарыбыздын бири экендиги талашсыз. Биз акындын сатира жана тамсилдерине талдоо жүргүзүп көрүүнү чечтик.

Э. Ибраевдин сатира жанрына кайрылып калуусуна, биринчиден, табият ага энчилеген талант, шык себеп болсо, экинчиден, өзү иштеген «Чалкан» журналына өндүрүштүк практикага барып, ал жерден белгилүү куйкум сөз чеберлери А. Убукеев, М. Алыбаев, М. Турсуналиев, Ж. Алыбаев жана башкалар менен бирге иштешип калышы да чоң түрткү болгон.

Акын акыл кайрагынан курчуп чыккан сатираларды жараткан, ал сатиралар ошол мезгилдин тарых барагында гана из калтырбастан, эмнегедир ал чыгармалардын айрымдары бүгүнкү күндүн күүсүн таасын чертип тургандай.

Э. Ибраев өзү “Чалкан” журналында иштеген мезгилин төмөнкүдөй эскерет: “Союз кезинде коомду тазарта турган “Чалкан” деген журнал бар эле. Ошондо чейрек кылымдан ашуун иштеп, аздыр-көптүр коомго пайда келтирдим го деп ойлойм. Анткени “Чалкан” журналына чыккан фельетон материалдарга партиялык бийлик аябай көңүл буруп, чара колдончу. Ошондо менин жазган чыгармаларыман тарбия алган, фельетондорумду, сатираларымды окуп түзөлгөн адамдарды көрүп, угуп алып “бул өмүрдө бекер жашабаптырмын” - деп койдум”.

Маселен: Кошоматчыда болбойт уят,

Кол куушуруп,

Кожоюнуна кызмат кылат.

Анын кулагы Укчу жерде гана угат.

Укпас жерде Тумтак эле тунат.

Жаңы начальниктин дабышын,

Жарым чакырым жерден туят.

Эскиси жанында турса да,

Көрмөксөн болуп турат. (“Кошоматчы”)

Бул саптарда жетекчисине ийилип салам берген кошоматчылар, таза коомду булгаган “чымын” менен “чиркейлер” аз эмес экендиги берилген.

Сатираларында кызмат абалынан пайдаланып, өз керт башынын кызыкчылыгын гана көздөгөн мансапкор, жегичтерди “Эпчилдер”, “Куруп ал”, “Үпүп башкарма”, “Коңуз менен кумурска”, “Ала кой менен кара кой”, “Көрүүдөн калган көз”, “Ооз менен калемпир” сатираларында аллегориялык ыкманы ыктуу пайдалануу менен коомдогу терс көрүнүштү башкалардан айырмаланган сарказм, кер какшыкты аралаштырып куйкум сөз менен чаккан.

Акча көрсө эки көзү
Кыз көргөнсүп кылгырат.
Бир чынысын эки кылып,
Кымыз сатат шалдырак.
Эпчил элдин эсебинен
Эсеп-чотун жылдырат.
Эпчилдигин ушундан бил –
Бир литр идишине
Эки литр сыйдырат. («Эпчилдер»)

«Башкарма болгон маймыл» тамсилинде башкармалыкка шайланган маймылдын кызмат абалынан пайдаланып, өз керт башынын кызыкчылыгын ойлоп, кызмат бөлүштүрүүсү тууралуу айтылган. Чындыгында, азыркы учурда болуп жаткан көрүнүштү таасын сүрөттөп бергендей:

Кой фермалыкка дайындалсын
Карышкыр
Малдын жайын билбейт Кумайык
Зоотехникке
Мобу Түлкү ылайык.
Кадрды издебейли тыштан,
Кампачы болсун Чычкан.
Аюуга бал челекти берели.
Агрономдукка Чегирткени чегели.
Чыйырчык бригадирликтен алынсын,
Жапалак ылайык деп табылсын.
Чочулашып мындан,
Жан болгон жок,
Баш көтөрүп собол кылган.
Бул жерде,
Бир нерсени көңүлгө алсак,
Мындан да кейиштүүрөк болор,
Маймылдайдын колуна тийсе мансап.

Маселен, Мидиндин «башым ооруйт десе, бутунун башына дары сүйкөгөн» врач жөнүндө жазганы бар эмеспи. Ал эми Э. Ибраевдин «Догдурбек» ырындагы элеттик доктур да андан кем калбайт. Акын:

Ич ооруса да,
Тиш ооруса да,
Көз ооруса да,
Өт ооруса да,
Бутуң сынса да,
Колуң чыкса да,

Этиң ысыса да,

Бетиң кычышса да,

Бергени жалгыз аналгин» - деп, Догдурбектин образы менен өз ишине кайдыгер кызматкерди кескин сынга алган.

Эсенгул Ибраевдин «Тилди бир алсаңчы» аттуу сатирасынын мазмуну аркылуу сатирик тогуз ай көтөрүп, ак сүтүн берип, бапестеп өстүргөн энелерге жасаган кээ бир эркектердин ырайымсыз, суз, «кайдыгер» мамилесин ачып берет. Ырда уулу шиш тумшук туфлисин тазалап жатып, энесинин чоң балта менен отун жара албай жатканын көрөт да, анан ага «боору ооруган» кишидей түр көрсөтүп, минтип кайрылат:

«-Өзүңдү ая деп,

Айтып эле жүрөм көп.

Жарыктык,

Тилди бир алсаңчы

Жаныңды кыйнабай,

Тиги,

Чаканыраак балта менен жарсаңчы?»

Ал эми акындын тамсилдери ар кандай тематикада, ар түрдүү багытта жазылган. Элдик тамсилдердеги негизги идея – ач көздүктүн, наадандыктын, кенебестиктин, жалкоолуктун, жатып ичерликтин мыскылданышы. Мунун баары тең биздин турмушубуздагы, коомдогу адамдардын жат көрүнүштөрүнө каршы элдешпес күрөшүү, алардын маскаралуу жүзүн ачуу – автордун ыйык парзы. Алдамчылыкка, жатып ичер жанбактыларга, кошоматчыларга, өзүмчүлдөргө, бюрократтарга, элди алдаган мамлекеттик ишмерлерге арнап ар кыл тематикада жазган тамсилдери биздин азыркы турмушубуздагы бүтпөс түйшүктөрдү кучагына алат. Мына ушундай көрүнүштү «Керкашка менен Суркашка» тамсиленен көрөбүз. Тамсилде «Керкашка менен Суркашканын» каймана образы менен бүгүнкү күндүн бирден-бир актуалдуу көрүнүшү – мансап үчүн алпурушуп, ат салышкан «шайлоо» талапкерлеринин бет пардасын сыйрып, элестүү, мурчтуу сөздөр менен ашкерелеген.

Айтарым акыр соңунда,

Тамсилдин мааниси момунда:

Албетте, макулбуз.

Кадрды тандагандай тандаса.

Бирок

Эч ким, эч качан

Керкашка кейпин кийип калбаса, - деген саптар менен турмушта өтүп жаткан көрүнүштөрдүн жаман жактарын сынга алат. Демек, тамсилдин таасирдүүлүгү андагы сүрөттөлгөн Керкашка менен Суркашканын элеси аркылуу турмуштук чындыкты айта билгендигинде. Ал эми «Штат кыскартуу» тамсилинде жетекчиликтин туура эмес иштери канаттуулардын образында берилген:

«Чымчыктарга берилчү жемден,

Элүү пайызга чейин кыскартылсын!» - делген.

Тотукушту баш кылып,

Тонкулдакты көз кылып,

Таркылдакты төш кылып,

Бөдөнө менен Борбашты,

Чөкөтаан менен Карганы,

Үкү жапалак бар дагы...

Тизме узаргандан узарды,

Жүз чымчык штаттан кыскарды.

Кыскасы, эсеби табылды,
Жем жеген чымчык кетип,
Эт жей турган
Үч бүркүт штатка алынды.

Негизинен, акындын тамсилдик чыгармаларын, бир жагынан, адамды нааразы кылбаган жеңил-желпи юмор коштосо, экинчи жагынан, ачуу сарказм коштойт. Жыйынтыктап айтканда, Э. Ибраевдин сатиралары менен тамсилдери жогорудагыдай өзгөчөлүктөрү менен окурманды дайыма өзүнө тартып турат.

Адабияттар:

1. Акунов Э. Б. Эсенгул Ибраевдин поэтикалык дүйнөсү. –Бишкек, 2008.
2. Ибраев Э. Тандалмалар. –Бишкек, 2008.
3. Ибраев Э. Дабан. -Бишкек: Адабият, 1993.
4. Ибраев Э. Насыят. -Бишкек: Кыргызстан, 2003.
5. Ормонбекова А. Тилдик кубулуштарды лингвопоэтикалык аспектиде изилдөө - Бишкек: Бийиктик, 2010.